

Daniel Wojtucki

PAMIĄTKOWE KRZYŻE W BATOROWIE I MIĘDZYLESIU NA ZIEMI KŁODZKIEJ

Wśród kamiennych krzyży odnajdziemy te, które wystawiono w średnio-wieczu i w czasach wczesnonowożytnych w wyniku reakcji prawnej na popełnione zabójstwo, a więc ugody pomiędzy sprawcą a rodziną ofiary (system kompozycyjny), ale też krzyże graniczne, jurysdykcyjne, nagrobne, szczytowe, ochronne – mające strzec przed złymi mocami lub niekorzystną pogodą, jak również te, które ufundowano jako pomniki pamiątkowe po tragicznych wydarzeniach¹. Do tych ostatnich obiektów należy zaliczyć dwa kamienne krzyże na Ziemi Kłodzkiej, a mianowicie tzw. krzyż Marty koło Batorowa oraz zabytek z Międzylesia, które niestety mylnie w wielu publikacjach zaliczane są do tzw. krzyży pojednania, chociaż wystawiono je na pamiątkę po zabójstwie. Coraz częściej jednak piszący obecnie o kamiennych krzyżach dostrzegają prawdziwe przesłanki do ich wystawienia. Za przykład może tutaj posłużyć praca Krzysztofa Baldego i Marka Kledzika o pomnikach w Górach Stołowych².

Tzw. Krzyż Marty z Batorowa

Głaz z wyrytym krzyżem, co stanowi unikat wśród tego typu obiektów w skali kraju (zwróconym przodem w kierunku zachodnim) znajduje się na płaskowyżu Gór Stołowych, działka leśna nr 264 (dawniej 27), przy ścieżce Wambierzyckiej, zwanej „Pątniczą Ścieżką”, w odległości 700 m na pd.-zach. od Kręgielnego Traktu³.

W piaskowcowym głazie o wymiarach (w części wystającej nad powierzchnię) 140x135x100 cm wykuto krzyż z inskrypcjami. Na przedniej stronie zdobi go napis w dziesięciu wersach o wysokości rytu liter 3-4 cm. Poniżej duże litery tworzące napis *MARIA* – ryt tego słowa w kształcie trapezu o podstawie 25 cm i wysokości 23 cm. Inskrypcja według Maxa Hellmicha z 1919 r., na przedniej stronie: *Ao 1628 / den 19. me / rtji Ist mör / derischer / weiß Er / schlagen worden die Tugendstandtsame Jung / frau Martha Gorgi legens des Steiner / ober-dorff Ratten Schliche Tochter / Ihres alters 15 Jahr der gott gne / dig sey Amen*⁴. Napis gotykiem można tłumaczyć następująco – wolny przekład: *W roku 1628 dnia 19 marca morderczym sposobem została zabita cnotliwa panna Marta Gorgi w wieku 15 lat ślubna córka kamieniarza ze wsi Górne Ratno. Niech Bóg będzie dla niej łaskawy, Amen*. Na lewym (od strony północnej) boku inskrypcja: *Eine frohe* oraz większymi cyframi data: 1644. W tłumaczeniu: *Chwalebnego zmartwychwstania*. Rok 1644 to prawdopodobnie data

1. Batorów, krzyż „Marty” na archiwalnej fotografii, repr. z A. Heinke, op. cit., il. 210.

wystawienia obiektu. Napis w dwóch wersach, wysokość rytu liter 3–4 cm oraz data, wysokość rytu cyfr wynosi 7 cm. Na prawym (od strony pd.) boku krzyża widoczna jest inskrypcja o treści: *O Herr / Ein gutt ende*, w tłumaczeniu: *O Boże daj jej zbawienie*. W górnej części obiektu widoczny jest ryt pionowej elipsy o osiach 20x25 cm z wpisanymi inicjałami: *IHS*, zwieńczonych krzyżykiem. Na prawym ramieniu (od góry) skośny ryt krzyżyka o wymiarach 9x9 cm. Od góry

krzyża widoczny ślad obramowania określającego grubość rzeźbionego krzyża w tym głazie. Wymiary obiektu wynoszą odpowiednio: 100x(93-98)x(38-44) cm.

Pierwsza, dokładna wiadomość o tym krzyżu pochodzi z pracy Maxa Hellmicha z 1919 r.⁵ Ten sam autor w monumentalnym dziele o pomnikach dawnego prawa z roku 1923 uzupełnił informacje o wymiarach, lokalizacji, materiale, napisach i zamieścił rysunek tego zabytku⁶. Z kolei w publikacji Artura Heinkego z 1941 r. umieszczono zdjęcie obiektu, oraz krótki opis⁷.

2. Batorów, krzyż „Marty”, stan aktualny, fot. D. Wojtucki.

Krzyż w Międzylesiu

Posadowiony w lesie 35 m na pd.-zach. od drogi do Lesicy, ok. 150 m na pn.-zach. od rozwidlenia drogi leśnej do dawnej wsi Czerwony Strumień. Kamienny krzyż z napisami w 8 wersach. Wysokość liter wynosi 5-6 cm. Jego powstanie wiąże się z tragicznymi wydarzeniami, które rozegrały się w październiku 1628 r. Wymiary krzyża wynoszą: 128x88x30 cm, przy czym długość całkowita to 162 cm, wykonano go z piaskowca.

W 1919 r. Max Hellmich podał pierwszą informację o krzyżu wraz z cytacją treści inskrypcji: *Anno 1628 / den 18 octobr. / ist Allhier ersochlagen wor*

/ den Eliaß Lachnit deß Ha / mmermeisters Sohn vom / Riebeney / seines alterß / im 19. Jar:⁸; w tłumaczeniu: Dnia 18 października 1628 roku został tu zabity Elias Lachnit, syn kuźnika z Riebeney, w wieku 19 lat. W 1923 r. autor uzupełnił dane o lokalizację, wymiary i zamieścił rysunek krzyża. W 1941 r. Artur Heinke podał opis i załączył fotografię tego obiektu⁹.

3. Międzylesie, krzyż na archiwalnej fotografii, repr. z: A. Heinke, op. cit., il. 209.

4. Międzyzlesie, aktualny stan krzyża, fot. D. Wojtucki.

Jak już wspomniano na samym początku, krzyże z Batorowa i Międzyzlesia trudno zaliczyć do zabytków dawnego prawa. Podobnie jak inne kamienne krzyże na Śląsku w Pławnej¹⁰ czy obiekty m. in. w takich miejscowościach jak: Lewin Brzeski¹¹, Choiniec czy Rochów¹². Podobnie jak kamienny krzyż w czeskiej miejscowości Lipna (okres Cheb). Ten ostatni został wystawiony po okrutnym zabójstwie syna przez ojca, o czym świadczy napis na zachowanym krzyżu. Sprawcę osądzono i stracono w mieście Cheb. Zabytek stanowi więc upamiętnienie tych tragicznych wydarzeń i miejsca, gdzie pozbawiono umyślnie życia dziecko¹³. Podobnie jest z krzyżami „Marty” w Batorowie i Międzyzlesiu. Trudno więc wiązać te obiekty z dawnym prawem kompozycyjnym, do czego skłonni są niektórzy autorzy przedwojenni i powojenni. Obiekty te wystawiono w prawdopodobnym miejscu, gdzie doszło do zabójstwa dzieci. Ich fundatorami byli rodzice, a nie sprawcy. Tych, jeśli wykryto, postawiono zapewne przed sądem i stracono w imię litery obowiązującego wówczas prawa, a nie zobligowano m. in. do wystawienia kamiennego krzyża. Analogicznie możemy posłużyć się przykładem odnotowanym w księgach metrykalnych Ziębic, gdzie w czerwcu 1699 r. doszło do zabójstwa kobiety na tle rabunkowym, która podążyła na jarmark do Złotego Stoku. Do zdarzenia doszło w lesie pomiędzy miejscowościami Służejów a Starczówek. Ofiara została powalona na ziemię, następnie zawleczono ją dwadzieścia kroków dalej do zarośli, gdzie zadano jej dwa śmiertelne ciosy nożem w gardło. Morderca znalazł przy niej trochę pieniędzy i inne cenne przedmioty. Sprawcę jednak udało się pochwycić i postawić przed sądem. Zabójca, niejaki Georg Veit został osądzony i stracony w grudniu 1699 r. w Henrykowie koło Ziębic. Skazańca wpierw wleczono na miejsce kaźni, następnie łamano kołem „od góry”, aby po tym jego ciało wpleść w jego szprychy. Ponoć egzekucji przyglądało się ok. 1000 osób¹⁴. Co ciekawe morderca zdołał odwołać się do Praskiej Izby Apelacyjnej, jednak za tak czyn o tym charakterze kara mogła być wówczas tylko jedna. Wyrok instancji apelacyjnej z dnia 12 listopada 1699 r. zachował się do dziś i został orzeczoną dla sądu w Henrykowie¹⁵.

Obiekty w Międzyzlesiu i Batorowie zbiegiem okoliczności wystawiono po wydarzeniach, do których doszło w różnych miejscach, ale w tym samym roku 1628, chociaż krzyż Marty wykuto w głazie dopiero 16 lat po tragicznych zajściach, czyli w roku 1644, ale w czasie toczącej się w Europie wojny trzydziestoletniej (1618-1648). Należy zaznaczyć, że w batorowskim lesie zachował się jeszcze jeden kamienny krzyż datowany na rok 1707. Jednak nie dotyczy on popełnionego zabójstwa, a nieszczęśliwego wypadku. Został wystawiony bowiem po śmiertelnym przygnieceniu przez ścięte drzewo. Stąd na nim napis: *A 1707 den 26 Ivlii ist Georg Avlich von einem Bawm erschlagen*, co znaczy: *W roku 1707, dnia 26 lipca został Georg Aulich zabity przez [padające] drzewo*¹⁶. Jednak to już inna tragiczna historia.

-
- ¹ A. Dobrzyński, *Dlaczego nie – pokutne ? Problem funkcji kamiennych krzyży na ziemi świdnickiej*, „Rocznik Świdnicki”, t. 37, 2009, s. 7-21.
- ² K. Baldy, M. Kledzik, *Przydrożne miejsca kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych*, „Szczeliniec”, nr 5, 2001, s. 173-174.
- ³ Aktualny opis lokalizacyjny obu krzyży został opracowany na podstawie materiałów udostępnionych przez Stanisława Zobniowa, za co składam Mu w tym miejscu serdeczne podziękowania.
- ⁴ M. Hellmich, *Steinerne Zeugen mittelalterlicher Gerichtsbarkeit in der Grafschaft Glatz*, „Guda Obend! Heimatliches Jahrbuch für die Grafschaft Glatz und ihre Nachbargebiete”, Jg. 9, 1919, s. 101-102.
- ⁵ *Ibidem*, s. 101-102.
- ⁶ *Idem*, *Steinerne Zeugen mittelalterlichen Rechtes in Schlesien. Steinkreuze, Bildstöcke, Staupsäulen, Galgen, Gerichtstische*, Liegnitz 1923, s. 25 i tablica nr 2 (rysunek krzyża).
- ⁷ A. Heinke, *Bildstöcke der Grafschaft Glatz*, „Die Grafschaft Glatz”, 1941, s. 215-216.
- ⁸ M. Hellmich, *Steinerne Zeugen ... Grafschaft Glatz*, s. 101.
- ⁹ A. Heinke, *op. cit.*, s. 215-216.
- ¹⁰ Szerzej na ten temat zob.: D. Wojtucki, *Historia dwóch pamiątkowych krzyży i kapliczki z Pławnej koło Lubomierza*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 23 (wrzesień 2013), s. 44-55.
- ¹¹ S. Zobniów, *Renowacja krzyża w Lewinie Brzeskim*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 19 (wrzesień 2012), s. 60-63.
- ¹² J. Majdan, *Kamienne krzyże w Złotoryjskim Lesie*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 11/12 (wrzesień-grudzień 2010), s. 77-79.
- ¹³ J. Wagner, *Geschichte eines Kreuzsteines*, „Unser Egerland”, Jg. 30, H. 9/10, 1926, s. 120-122.
- ¹⁴ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Księgi metrykalne, Ziębice, sygn. 651aa, s. 193v-194r.
- ¹⁵ Národní Archiv w Pradze, Apelační soud, sygn. 264, s. 224.
- ¹⁶ M. Kledzik, *Nie znany krzyż kamienny k. Batorowa*, „Przydrożne Pomniki Przeszłości”, z. 12 (marzec 1991), s. 22-24.
-

Zusammenfassung

Die Gedenkkreuze in Batorów (Friedrichsgrund) und Międzyzlesie (Mittelwalde) im Glatzer Ländchen

Unter den Steinkreuzen finden wir solche, die im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit als Sühne für einen Totschlag geschaffen und aufgestellt wurden. Dies fand im Rahmen eines Vergleichs (Sühnevertrag) zwischen dem Täter und der Familie des Opfers statt. Wir finden aber auch Kreuze, die als Grenzzeichen dienten, sowie die Jurisdiktions-Kreuze, Grabkreuze und Giebelkreuze. Es gab auch Schutzkreuze, die vor bösen Kräften und Unwettern schützen sollten, sowie solche, die zur Erinnerung an ein tragisches Ereignis errichtet wurden. Zu dieser letzten Kategorie gehören die zwei Steinkreuze im Glatzer Ländchen. Es handelt sich dabei um das sog. Marthas-Kreuz in der Nähe von Batorów und ein Denkmal aus Międzyzlesie. Beide wurden nach tragischen Ereignissen, die an verschiedenen Orten aber beide im Jahr 1628 stattfanden, errichtet. Das sog. Marthas-Kreuz wurde in einen Felsen geschlagen, wodurch es im ganzen Land einzigartig ist. Es wurde erst 16 Jahre nach dem Ereignis, also im Jahre 1644, aufgestellt – verzögert durch den in Europa wütenden Dreißigjährigen Krieg (1618-1648). Die beiden Objekten besitzen Inschriften, die den tragischen Errichtungsgrund bestätigen. Beide Denkmäler sind allerdings nur schwer zugänglich.

Resumé

Památeční kříže v Batorowie a Międzyzlesiu v oblasti Kłodzka

Mezi kamenné kříže patří nejen ty, které byly v období středověku a raného novověku postaveny jako důsledek reakce práva na násilný trestný čin a věc úmluvy mezi pachatelem a rodinou oběti, ale také kříže hraniční, jurisdikční, náhrobní, štítové, ochranné (střežící před zlými mocnostmi nebo přírodními pohromami) a v neposlední řadě i kříže, které byly budovány jako upomínka na nějaké tragické události. Do posledně jmenované skupiny patří i dva kamenné kříže v oblasti Kłodzka, a to tzv. kříž Marty nedaleko Batorowa a také pozůstatek z Międzyzlesí. Shodou okolností byly oba postaveny po událostech, ke kterým došlo na dvou různých místech, ale v ten samý rok 1628. Kříž Marty byl vytesán unikátním způsobem z balvanu až 16 let po tragické smrti dívky, tedy v roce 1644, v období vrcholící třicetileté války (1618-1648). Oba objekty jsou opatřeny tesanými nápisy popisujícími tragické důvody k jejich vzniku. Kříže jsou v terénu poměrně těžko dostupné.